

rave. Održana je i staroslavenska služba božja u crkvi sv. Petra i Pavla na Višehradu, organiziran izlet u Sazavu i šetnja kroz emauski samostan. Tako je za tri dana — koliko je simpozij trajao — oživljena davna slavenska prošlost i u njoj Konstantinov genijalni lik. Sve je to imalo čar neposrednosti, jer se odigravalo na tlu na kojemu su udareni temelji slavenske kulture.

A. Nazor

SYMPOSIUM K 1.100 VÝROČÍ SMRTI KONSTANTINA-FILOSOFA

Pracovní zasedání:

15. září 1969 odpoledne

První pracovní zasedání bylo věnováno obecně historické problematice. Hlavní referáty přednesli prof. Dr. Vilém Hrubý a Dr. Vladimír Vavřínek, kteří podali přehled výsledků, jichž v posledním čtvrtstoletí dosáhlo archeologické a historické bádání v oblasti velkomoravské a cyrilometodějské problematiky.

Prof. Dr. Vilém Hrubý (Brno) nazval svou přednášku *Přínos archeologických výzkumů pro poznání kultury Velké Moravy (se zvláštním zřetelem k nálezům v oblasti Starého Města)*. Nastínil nejprve názory panující v literatuře ještě ve dvacátých a třicátých letech tohoto století, pro něž bylo charakteristické přesvědčení o archeologické sterilitě území, kam tradice lokalisovala centra velkomoravské říše. Soustavný archeologický výzkum prováděný v posledním čtvrtstoletí zcela vyvrátil tento názor a zejména nálezy učiněné v bývalých ústředních hradištích této říše (Staré Město, Mikulčice, Nitra) dokazují, že Velká Morava byla stát s vysokou úrovní hmotné kultury, jež se plně vyrovnávala kultuře jiných vyspělých oblastí tehdejší Evropy. Dřívější bádání rovněž předpokládalo, že na Moravě existovala nanejvýš jen neprimitivnější řemeslná výroba a že všechny dokonalejší výrobky se musely na Moravu importovat z vyspělejších oblastí výměnou za suroviny a otroky. Poslední výzkumy netoliko přinesly nálezy technicky i umělecky dokonalých předmětů, ať již jde o

šperky nejrůznějšího druhu, skleněné náhrdelníky, dokonalou keramiku z žluté plavené hlíny připomínající svými tvary keramiku antickou, výrobky hutnické a kovářské a četné jiné (jejich celkový počet jde do tisíců), ale poskytly zároveň důkaz, že při nejmenším podstatná část těchto výrobků vznikla přímo na Moravě. Archeologové totiž objevili i dílny, kde se tyto předměty vyráběly, pracovní nářadí, formy na odlévání kovů, nedohotovené výrobky, suroviny připravené k výrobě (např. vykrajované zlaté plíšky, stříbrné a zlate drátky k výrobě fili-gránu) apod. Rovněž lokální rozdíly v ornamentice apod. jsou důkazem místního původu různých výrobků a naznačují, že jsou dílem nejen cizích řemeslníků, kteří na Moravě působili, ale i řemeslníků, domácích.

Jedním z nejpozoruhodnějších a nejvýznamnějších archeologických objevů posledních dvaceti let byly nálezy základů dnes už sedmnácti kostelů z doby velkomoravské. Kdežto dříve se odborníci shodovali v přesvědčení, že na Moravě mohly v devátém století existovat nanejvýš prosté dřevěné kostelíky, je dnes už spolehlivě prokázáno, že Velká Morava znala kamennou architekturu, která představuje specifický zjev sui generis. Byla to architektura technicky dokonalá a typově mnohotvará. Vedle prostých jednodlných kostelíků tam byly stavby složitě architektonické dispozice, vedle typů s půlkruhovými aspídami byly objeveny kostely s pravoúhlými kněžišti, byl objeven kostel s půdorysem ve tvaru kříže i čtyři rotundy; aspoň v jednom případě lze předpokládat, že velkomoravská církevní architektura znala i stavby s kopulí.

Zatím jen velmi málo objevů lze uvést v souvislosti se vznikem písemných památek, ale ani v tomto ohledu nezůstaly dosavadní archeologické objevy zcela bez výsledků. V prostoru chrámového komplexu v Sadech v oblasti Starého Města byl nalezen větší počet kovových i kostěných rydel (stiloi) a na téže lokalitě byl nalezen náprsní olověný křížek s řeckým nápisem, který prozatím představuje jediný dochovaný nápis pocházející přímo z velkomoravského období.

Konečně jeden novější nález naznačuje, že snad bude možno řešit i jednu drobnější, nicméně však krajně zajímavou a nikoli nedůležitou otázku: kde byl totiž pohřben arcibiskup Metoděj. V kostele v Sadech byl objeven hrob zabudovaný v kněžišti do chrámové stěny. Nález souhlasí se vším, co víme o místě Metodějova pohřbu: Jde o hrob staršího muže, pohřbeného v kostelní zdi, v kněžišti za oltářem, po levé straně (chápano liturgicky), a navíc lze z jedné pozdější listiny s velkou pravděpodobností usuzovat, že tento kostel byl zasvěcen Panně Marii.

Přednášku prof. Dr. Hrubého doplnil referát *Architektura Velké Moravy v období cyrilometodějské misie*, který přednesl Dr. Ing. arch. Josef Pošmourný (Praha). Pošmourný zjišťuje, že z dosud známého souboru velkomoravské církevní architektury se vyděluje skupina sedmi kostelů (Staré Město »Na Valách«, Staré Město »Špitálky«, boční kaple chrámového komplexu v Sadech, Pohansko u Břeclavi, kostely čís. 3, 4 a 5 v Mikulčicích, které jeví typovou příbuznost. Jejich společným charakteristickým rysem jsou půlkruhové nadsazené apsidy a skutečnost, že všechny byly založeny pomocí tzv. modulu, jehož základní měrnou jednotkou byla římská stopa. Použití tohoto modulu činilo založení kostela velmi jednoduchou záležitostí a přitom zároveň umnožňovalo značnou tvarovou variabilitu staveb podle potřeby stavebníka a zamýšlené funkce kostela. Všechny uvedené kostely vznikly podle archeologických zjištění až v druhé polovině 9. století. Pošmourný dokládá, že jde o typ byzantského misijního kostela, který se utvořil v devátém století a který na Moravu přinesla cyrilometodějská misie.

Dr. Vladimír Vavřínek (Praha) podal v přednášce *Historické pozadí působení Konstantina a Metoděje na Velké Moravě* kriticky přehled výsledků, jichž historické bádání dosáhlo v oblasti cyrilometodějské problematiky během posledních čtyřiceti let a rozebral některé problémy, jež se nově objevily anebo jež dosud zůstávají otevřeny.

Za nejzávažnější výsledek historického bádání v tomto směru označil osvětlení otázky počátků chri-

stianizace Velké Moravy, jež bylo možno řešit především na základě nových archeologických objevů. Přípomněl v této souvislosti polemiku o hypotéze zemřelého profesora J. Cibulky, podle níž křesťanství rozšířili na Moravě iroskotští mnichové, kteří tam prý přišli na přelomu 8. a 9. století ze sousedního Bavorska. I když tato teorie byla většinou badatelů odmítnuta a posléze ji v podstatě odvolal i její autor, přece jen přinesla mnoho podnětů pro další bádání. Dnes lze mít za prokázáno, že christianizace Velké Moravy souvisela s misí bavorských biskupů v Pannonii a na začátku 9. století a byla v podstatě jen pokračováním a prodloužením této misie. Někdy kolem roku 830 se Morava stala misijní oblastí pasovských biskupů, kteří tam vybudovali první církevní organizaci — tzv. archipresbyterát a zřídili tam i církevní školu atd. V polovině devátého století byla již Velká Morava zemí v podstatě křesťanskou.

Neméně významný byl i objev, že na christianizaci Velké Moravy se vedle bavorského duchovenstva podíleli i misionáři z istrijskodalmatské oblasti spadající tehdy pod jurisdikci akvilejských patriarchů. Jejich vliv se významně projevil zejména ve sféře kulturní a s jejich činností je zřejmě nutno spojit počátky kamenné církevní architektury na Velké Moravě (zejm. kostel s půdorysem ve tvaru kříže v Sadech, rotundy a kostel čís. 10 v Mikulčicích).

Zjištění, že Morava byla christianizována už před příchodem byzantské misie, otevřelo znova otázku důvodů povolání byzantské misie na Moravu. Hlavním důvodem bylo zřejmě Rastislavovo úsilí o dosažení církevně-politické samostatnosti velkomoravského státu, o dosažení nezávislosti na bavorském episkopátu. Byla to součást jeho celkové úsilí o dosažení plné politické a mocenské nezávislosti moravského státu na východofranské říši; tento politický a vojenský zápas se promítal i v oblasti církevně-politické, jež v daných podmínkách měla mimořádný význam.

Relativně dosud málo objasněnou zůstává otázka vztahu byzantské říše k Velké Moravě a konstantinopolského patriarchátu k cyrilometodějské misii. Přednášející zdůraznil

význam prací Fr. Dvorníka, který jako první poukázal na to, že dějiny cyrilometodějské misie lze pochopit jen tehdy, studujeme-li v souvislosti s vývojem vzájemných vztahů mezi Byzanci, papežskou kurií a franskou říší, konkrétně pak v souvislosti s úsilím papežské kurie o znovuzískání jurisdikce nad oblastí starého Illyriku. Z byzantského hlediska byla určujícím faktorem v poměru k misii na Moravě otázka získání vlivu v Bulharsku, konkrétně pak jeho christianizace.

Zůstává otázkou, proč Michael III. a Fótios nevyhověli Rastislavově žádosti o vyslání biskupa. Přednášející rozebral některé charakteristické rysy byzantské misijní politiky a vyslovil názor, že v Byzanci se na působení Konstantina a Metoděje na Moravě dívali jako na období příprav, jež mělo toliko vytvořit předpoklady pro pozdější zřízení moravské diecéze pod konstantinopolskou jurisdikcí. Další vývoj vztahu Byzance k moravské církvi bezprostředně souvisel s vývojem situace v Bulharsku a s mocenskými boji a převratu v Byzanci i v byzantské církvi.

Nevyřešena zůstává i otázka doby a důvodu zavedení slovanské liturgie. Přednášející vyslovil názor, že tato myšlenka vznikla až na Moravě. Původním záměrem Konstantinovým bylo jen položit základy slovanského písemnictví. Myšlenku přeložit do slovanského jazyka i liturgické knihy a zavést slovanský jazyk do bohoslužby pojal pravděpodobně až na Moravě; podnět k tomu daly zřejmě spory s franskými duchovními, kteří se stavěli na odpor jak proti jejich snaze vytvořit v zemi podmínky pro zřízení samostatné domácí diecéze, což bylo v rozporu s jejich mocenskými zájmy. Slovanská liturgie se měla stát nástrojem k vybudování samostatné slovanské církve na Moravě, její ideovou páteří a zároveň symbolickým vyjádřením její nezávislosti na cizí hierarchii. Současně se však stala významným komponentem v Konstantinově koncepci samostatné slovanské kultury.

Problém vztahu cyrilometodějské misie a moravské církve k papežské kurií je již dosti jasný, hlavně díky Dvorníkovým studiím a pracem, kte-

ré na ně navazují. Je však třeba zdůraznit a mnohem více objasnit úlohu, kterou v politice papežské kurie k Velké Moravě hrála otázka Pannonie. Papež projevil o Moravu zájem ve skutečnosti teprve poté, co se pannonský kníže Kocel aktivně připojil k Rastislavovu politickému plánu a světil své duchovenstvo byzantským misionářům. To bylo zřejmě hlavní příčinou pozvání do Říma, které Mikuláš I. adresoval oběma bratřím. Zájem kurie bylo především obnovit její jurisdikci v bývalém Illyriku, Morava hrála v jejích plánech zprvu jen podružnou roli. Hadrián II. zakládá pannonsko-moravskou arcidiecézi a na jeho koncepci zprvu navazuje i Jan VIII, který roku 873 po propuštění Metoděje z bavorského vězení naléhá na obnovení sirmijské arcidiecéze zahrnující Pannonii a vyvíjí v tomto směru i diplomatický nátlak na Ludvíka Němce. Teprve vývoj mocenské situace (Pannonie zůstává součástí východofranské říše a v důsledku toho i pod správou salcburské arcidiecéze) donutil Jana VIII. upustit od původního plánu a v bulle z roku 880 už hovoří jen o «ecclesia Marabensis».

Hodnocení vztahu obou bratří k papežské kurií přímo souvisí s hodnocením charakteru jimi založené slovanské církve. Oba byli byzantští vlastenci, přidržovali se v podstatě byzantské církevní praxe a jejich původním záměrem bylo vytvořit vhodné podmínky pro vznik moravské diecéze spadající pod konstantinopolskou jurisdikci. Vycházeli však z tradic a způsobu nazírání raněkřesťanského universalismu, který byl v určitých byzantských kruzích stále ještě živý. Duch schismatu jim byl cizí. Budovali církve, která měla být v souladu se zájmy moravského státu, která v sobě spojovala prvky jak západní, tak východní. Když je změna politické situace v Byzanci na jedné straně a změna postoje papežské kurie k Moravě na straně druhé přiměly vzdát se původního záměru, realizovali svůj a Rastislavův plán pod patronátem papežské kurie, aniž by ovšem cokoli měnili na jeho obsahu a konečném cíli.

Z komplikovaného vývoje událostí v letech 863—865 je zřejmé, že v plánech velkomoravských panovníků

byla slovanská liturgie jen druhořadým činitelem. Jim šlo především o dosažení církevně-politické samostatnosti jejich státu. Slovanskou liturgii, dílo byzantských misionářů, ochotně přijali jako prostředek vedoucí k prosazení jejich záměrů. V moravské církvi však nikdy nedošlo k jednostrannému prosazení nadvlády slovanské strany nad latinskou; jejím typickým rysem byl jazykový a liturgický dualismus, který byl příčinou trvalých vnitřních rozbrojů a stal se posléze slovanské církvi osudný. Změna politicko-mocenské situace stejně jako osobní založení knížete Svatopluka vedly posléze k tomu, že po smrti arcibiskupa Metoděje roku 885 Svatopluk jeho žáky z Moravy vyhnal. Odstranil tak drastickým a jednostranným způsobem zdroj vnitřních potíží, aniž by tím jakkoli ohrozil hlavní politický výdobytek byzantské misie — existenci nezávislé moravské církevní provincie. To se potvrdilo roku 899, kdy Jan IX. obnovil moravskou církevní hierarchii, dokonce v rozsahu, jakého nikdy dříve nedosáhla, ovšem už zcela na latinském základě. Zůstává historickou skutečností, že od roku 885 zůstaly české země trvale ve sféře latinské duchovní kultury.

Obecně se konstatuje, že cyrilometodějské kulturní dědictví převzali jižní a východní Slované. Takové hodnocení je však velmi jednostranné. Je sice pravdou, že Bulhaři a později Rusové převzali slovanskou liturgii a že církevně slovanské písemnictví se stalo základem jejich kulturního vývoje. Tato církevněslovanská kultura byla však duchem a v některých ohledech i formou značně vzdálená tomu, co Konstantin a Metoděj vytvářeli na Velké Moravě. Kdežto moravská církev a moravská literární škola vyházely z tradic křesťanského universalismu, spojovaly v sobě prvky byzantské i latinské a nezavírajíce se vlivům přicházejícím z kterékoli strany usilovaly o původní výraz a tvůrčí rozvoj, charakterizuje církevněslovanskou kulturu v Bulharsku a v Rusku jednostranný příklon k byzantské vzdělanosti a duch církevního schismatu projevující se v dogmatické nesnášenlivosti a v izolacionistické uzavřenosti proti všem západním vlivům. Jedno-

stranné převzetí byzantské orthodoxie vytvořilo navíc u jižních a zejména východních Slovanů i vhodné duchovní klima k uplatnění principů byzantského theokratického absolutismu i v jejich prostredí, což pak pro ně mělo vážné historické důsledky.

Prof. Dr. V. Tkadlčík (Olomouc) se zabýval datem příchodu Konstantina a Metoděje na Moravu a přesvědčivě obhájil tradiční datování, které jejich příchod klade do konce léta či na podzim roku 864. Rozebral různé údaje o délce pobytu obou bratří na Moravě, které nacházíme ve VC, VM a v Legendě italské, a ukázal, že rozdíly v časových údajích byly způsobeny tím, že jednotliví autoři odkazovali na různá období působení obou bratří zahrnující v ně buď jen čistý pobyt na Moravě, či navíc dobu strávenou u Kocela nebo i dobu, kterou oba bratři strávili cestami. Za nejpravděpodobnější trasu jejich cesty z Byzance na Moravu označil cestu z Konstantinopole do Thessaloniky, odtud po Via Egnatia do Dyrrhachia a dále po moři do Benátek, odkud pak šli po jantarové cestě na Moravu.

Poslední referát nazvaný *Problematika římského universalismu a Moravy v době Konstantinově přednesl Dr. Lubomír Havlík* (Brno). Zabýval se v něm právním postavením moravských panovníků a dovozoval, že se ve svém úsilí o dosažení politické nezávislosti opírali především o papežskou kurii, která podle tehdejšího nazírání představovala theokratickou mocnost nadřazenou všem světským panovníkům. Nejspornějším bodem Havlíkova výkladu bylo tvrzení, že Rastislavova poselství k císaři Michaelu III. stejně jako Svatoplukovo jednání s papežem představovaly obrat od »populistického« pojetí vlády ke koncepci vlády theokratické.

V diskusi vystoupil nejprve doc. Dr. Fr. Zagiba (Víděň). Na konkrétním případě psacích rydel nalezených v Sadech položil otázku relace mezi archeologií a duchovní kulturou. Nelze zatím zjistit, zda tento nálezk svědčí o praxi polsko-ruské, kde se rydel užívalo k psaní na voskových tabulkách, či o pra-

xi karolinské, kde se jich užívalo k psaní na pergamen. Vyslovil rovněž podporu tradičnímu datování příchodu byzantské misie na Moravu a zdůraznil zejména vliv Italo-Reků a jejich církevní praxe na vznik slovanské liturgie.

Prof. Dr. Frant V. Mareš (Praha) polemizoval s názorem V. Vavřína, že Konstantin a Metoděj pojali myšlenku vytvořit slovanskou liturgii až na Moravě. Tvrdil, že to byla integrální součást jejich koncepce vytvořit ze Slovanů »velký národ« s vlastní kulturou a tím i nezbytně vlastní liturgií, což prý bylo vlastní východní praxi na rozdíl od chápání západního. Za přímý důkaz toho, že Konstantin se myšlenkou vytvořit slovanskou liturgii zabýval už v Byzanci, považuje skutečnost, že Konstantin začal své překladatelské dílo překladem lekcionáře (aparakos). Jeho názor podpořil profesor Roman Jakobson (Cambridge, Mass.) poukazem na Konstantinův výčet národů s vlastní liturgií obsažený ve VC 16.

Dr. V. Vavřínek v odpovědi zdůraznil, že znění VC svědčí spíše pro jeho hypotézu, protože VC 14 hovoří jen o vzniku abecedy a překladu theologických spisů (překlad lekcionáře či tetraevangelia mohl být zprvu zamýšlen jen pro pastorační účely), kdežto překlad liturgických knih zmiňuje až VC 15 popisující činnost obou bratří na Moravě. Vznik liturgií v domácím jazyce byl charakteristický jen pro raněkřesťanské období, naprosto však netvořil součást byzantské misijní koncepce. Na vytvoření slovanské liturgie nepomýšleli byzantští duchovní ani při christianizaci Slovanů na území Byzance, ani při christianizaci Bulharů či Rusů; naopak známe případy, kdy se byzantská hierarchie k slovanské liturgií stavěla nepřátelsky. Ta byla osobním přínosem Konstantina a Metoděje, kteří v tomto ohledu, jako v mnoha jiných, navazovali na raněkřesťanské tradice. Podnět k této myšlence nebyl s největší pravděpodobností teoreticko-spekulativní, ale velmi konkrétní: nezbytnost čelit útokům franského duchovenstva na Moravě.

Vladimír Vavřínek

SIMPOZIJ »GLAGOLJICA — JEDANAEST STOLJEĆA JEDNE VELIKE TRADICIJE«

Zagreb—Rijeka—Pazin—Krki—Senj,
22—28. IX 1969.

Na Pražském simpoziu o Konstantinu-Ćirililu nadovezao se Zagrebački s temom *Glagoljica — jedanaest stoljeća jedne velike tradicije*. Organizirala ga je Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu u suradnji sa Staroslavenskim institutom. Održan je dijelom u Zagrebu, a dijelom na području gdje je glagoljica dugo živjela: u Istri, na otoku Krku i u Senju.

To je u stvari bio prvi znanstveni skup u Hrvata posvećen glagoljici, tj. svemu onome što je u povijesti Slavena zasvjedočeno na tom pismu, pa su na njemu raspravljani mnogi problemi o glagoljici i njezinu životu u raznim slavenskim i neslavenskim zemljama, posebno u Hrvatskoj. O autorstvu glagoljice i o prvenstvu glagoljice ili ćirilice govorio je referat *Съществува ли още глаголически въпрос в славянската филология* (E. Georgiev). Autor je dokazivao svoje već dobro poznate teze: da je Konstantin-Ćiril autor glagoljice (stiliziranost tog pisma rezultat je kreativnog akta jedne osobe); da je ćirilica starija od glagoljice (tvorac ćirilice nije bio kreator, nije umio mijenjati slova, već je upotrijebio sve znakove grčkog alfabeta ne mijenjajući ih); da su se ćirilicom Slaveni služili prije Konstantina, a Konstantin da je iz nje preuzeo neke znakove za svoju glagoljicu. O savršenstvu Konstantinova sistema glagoljskog pisma govorila su tri referata: *O fonološkom sistemu prvobitne glagoljice* (O. Nedelković), *Grafemski sustavi u ranoj slavenskoj pismenosti* (L. Matejka) i *Hlaholice na Moravě a v Čechách* (F. V. Mareš). Njihovi autori su svaki na svoj način dokumentirali da savršenstvo glagoljice počiva na dosljednoj primjeni načela da svaki glas ima svoje slovo, tj. da se glagoljica odlikuje izvanrednom preciznošću u prikazivanju glasovnog sistema određenog dijalekta na strogo fonološkom načelu. To pak svjedoči da je njezin tvorac imao suptilan jezični osjećaj, izvan-